

Eröss Ágnes

BEREGSZÁSZ KÖZTEREINEK SZÍNEVÁLTOZÁSA

Bevezetés

Azok számára, akik érdeklődnek a köztéri szimbólumok vagy egy város köztereinek jelentésrétegei iránt, Beregszász igazi csemegé. A háttárítkelés összes adminisztratív akadályá és az útlevelbe kerülő pecsét kellő bizonyíték arra, hogy átléptünk egy országhatárt. Mégis, amikor kisvártatva beérünk a Vérke-patak partján fekvő Beregszász központjába, a Kossuth téren találjuk magunkat. A város főterét övező épületeken se szeri, se száma az emléktábláknak, amelyek a helyi, a kárpátaljai vagy a magyar kultúra jeles alakjaira emlékeztetnek. Vajon Kossuth Lajos mellett mely személyek neveit őrzik még utcanevek Beregszászon? Mi a története a számtalan magyar vonatkozású emléktáblának és köztéri szobornak?

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy válaszokat kínálva ezen kérdésekre, felvillantson egy-egy epizódot Beregszász utcaneveinek és köztéri szobrainak történetéből. A városon, ahogy Kárpátalja egészén, a 20. században többször átrohant a történelem, ami nyomon követhető az utcanevek, a szobrok és az emléktáblák sorsának alakulásán is. Kiegészítve a Kárpátalja kapcsán sokat hallott anekdotát, az itt élőknek nemcsak az állampolgársága, hanem adott esetben a lakcíme is gyakran változott, anélkül, hogy másik utcába költöztek volna. Beregszász köztérneveinek és tágabban értelmezve szimbolikus tereinek elemzését arra is felhasználom, hogy illusztráljam a köztérnevek szerepét és jelentőségét a magyar közösség politikai érdekérvényesítésében.

A tanulmány három részből áll: a szimbolikus tér multidiszciplináris értelmezésének rövid áttekintése után Beregszász múltjának egyes mozzanatai kerülnek előtérbe, amit a köztérnevek történetének bemutatása követ. Végül korabeli, magyar nyelvű újsághírek elemzésével egy konkrét példán keresztül, Petőfi Sándor emléktáblája és szobrának avatása révén illusztrálom, hogy a rendszerváltás idején hogyan zajlott a magyar kultúra megjelenítése a köztérben.

A szimbolikus tér és térhasználat értelmezési lehetőségei

Az utcanevek vagy a köztér egyéb ismertetőjegyei (például szobrok, épületek) a minket körülvevő tér olyan hétköznapi elemeinek számítanak, amelyeket rutinszerűen használunk tájékozódásra. Éppen ebben, a hétköznapi gyakorlatokba ágyazott, profán mivoltukban rejlik az utcanevek és a közterek egyéb szimbólumainak ereje, amely könnyűszerrel a politikai és ideológiai változások játékszerévé teszi ezeket. (1. ábra)

1. ábra: Utcanévtáblák Beregszászon: a hatalmváltások tanúi. Saját fotó, 2007.

Ha egy utca új nevet kap, (személyi okmányaink mellett) idővel a város fejünkben élő mentális térképe is módosul. A köztérnevek vagy szobrok cseréje egyértelműen közvetíti az egyén és a közösség számára a politikai változásokat, legyen szó határváltozásról, vagy akár egy fennálló rezsim ideológiai finomhangolásáról.

A szimbolikus terek és térhasználat vizsgálata a magyar nyelvű társadalomtudományi szakirodalomban az 1980-as évek végén jelent meg. Magyarországon a rendszerváltás adott lendületet azoknak a kutatásoknak, amelyek elsősorban a szocialista időszak szimbólumainak száműzésére fókuszáltak.¹ Később bővültek a témák, helyszínek és az elemzésbe

1 Kenneth E. FOOTE – TÓTH Attila – ÁRVAY Anett, *Hungary after 1989. Inscripting a new past on place*, *The Geographical Review* 90. (2000/3.), 301–334; Nalini M. NADKARNI,

bevont időszakok is.² A határon túli magyar nyelvű munkák elsősorban az etnikai-vallási-kulturális törésvonal mentén vizsgálják a szimbolikus tér és térhasználat kérdéseit falusi³ és városi terekben,⁴ kitekintéssel a 20. század folyamataira.⁵ Ezen társadalomtudományi munkák szociológusok, antropológusok, néprajzkutatók, történészek, nyelvészek művei, tehát az adott diszciplína látásmódját tükröző kérdésekre azok módszertanával igyekeznek válaszokat találni.

Annak ellenére, hogy a fogalom a nevében hordozza a földrajzi vizsgálatok elsődleges tárgyát, a teret, a vonatkozó hazai földrajzi kutatások sokkal később indultak. A témában született munkák – a teoretikus kereteket felvázoló írások mellett⁶ – vagy többenemzetiségű, de alapvetően nem városi környezetet,⁷ vagy városi, de monoetnikus terepet vettek gó-

The death of socialism and the afterlife of its monuments. Making and marketing the past in Budapest's Statue Park Museum = Contested pasts. The politics of memory, szerk. Katharine HODGKIN – Susannah RADSTONE. Routledge, London, 2003, 193–207; PÓTÓ János, *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*, Osiris, Budapest, 2003, 310; KOVÁCS Éva, *A terek és a szobrok emlékezete (1988–1990) – Etűd a magyar rendszerelváltó mítoszokról*, Regio 12. (2001/1.), 68–91.

- 2 SZIJÁRTÓ Zsolt, *Bevezető: a városkutatás átalakulása = Köz/tér. Fogalmak, nézőpontok, megközelítések*, szerk. SZIJÁRTÓ Zsolt, Gondolat – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2010, 13–32; Emilia PALONEN, *Millennial politics of architecture: myths and nationhood in Budapest*, Nationalities Papers 41. (2013/4.), 536–551; MÓD László, „A határ, ami elválaszt és összeköt”. *Emlékművek és ünnepek a magyar-szlovén határon = Hármás határok néprajzi értelmezésben. An Ethnographic Interpretation of Tri-Border Areas*, szerk. TURAI Tünde, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2015, 95–104; RÁTZ Tamara – IRIMIÁS Anna, *Örökségek transzformációja. A Nagy Háború emléke a Nemzeti Vágtán = Turizmus és transzformáció*, szerk. RÉGI Tamás – RÁTZ Tamara – MICHALKÓ Gábor, Kodolányi János Főiskola – MTA CSFK Földrajztudományi Intézet – Magyar Földrajzi Társaság, Orosháza–Budapest, 2017, 201–216.
- 3 TÚRÓK Endre, *Magyarok, románok, cigányok: ki van a középpontban? = Egy más mellett élés: a magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*, szerk. GAGYI József, Helyzet könyvek – KÁM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 1996, 165–180.
- 4 *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*, szerk. BODÓ Julianna – BIRÓ A. Zoltán, Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport, Csíkszereda, 2000, 9–42; FEISCHMIDT Margit, *Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. Az erdélyi nemzeti rítusokról és diskurzusokról a kolozsvári Mátyás szobor körüli 1992-es konfliktus példáján = A nemzet antropológiája*, szerk. A. GERGELY András, (Hofer Tamás köszöntése), Új Mandátum, Budapest, 2003, 112–125; PLUGOR Réka, *A szimbolikus konfliktus kivetítődései Kolozsváron*. Erdélyi Társadalom 4. (2006/2.), 59–81; GYÖRGY V. Imola, *A tér szimbolikus birtoklása Marosvásárhelyen*, Pro Minoritate 4. (2011/3.), 40–53.
- 5 JAKAB Albert Zsolt, *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*, Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012.
- 6 KEMÉNYFI Róbert, *Földrajzi tér és etnicitás. A kritikai geográfia tanulságai = Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*, szerk. FEISCHMIDT Margit, Osiris, Budapest, 2010, 99–113.
- 7 ILYÉS Zoltán, *Az emlékezés és az újratanulás terei – a „bönvagyturizmus” mint tér- és identitás szervezés = Uő., Mezőgyevülágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*, Lucidus Budapest, 2008, 62–70.

cső alá.⁸ Különösen érdekes ez a viszonylagos megkésetttség, ha figyelembe vesszük, hogy a nyugati, főként angolszász társadalomföldrajzi műhelyekben már az 1980-as évektől kiterjedt kutatások folytak a témában, míg mára nemcsak befoghatatlan méretűvé nőtt az elérhető szakirodalom, hanem térben és időben egyaránt diverzifikálódott.

A témával foglalkozó kutatások esettanulmányok sorával illusztrálták, hogy a köztérben elhelyezett szobrok és emléktáblák vagy az utcák el- és átnevezése olyan szimbolikus jelölőknek és gyakorlatoknak felel meg, amelyek az adott hatalom terület feletti uralmát hivatottak bizonyítani. Ez a sajátosság magyarázza, hogy a hatalomváltások következetesen együtt járnak a köztérnevek és egyéb térbeli szimbólumok átalakulásával. A hatalom új birtokosa tudatosan igyekszik a tájképen nyomot hagyni, egyúttal törekedve a korábbi jelölők eltüntetésére.⁹ Az utcák el- és átnevezése egyike a leggyakrabban alkalmazott szimbolikus politikai aktusoknak, amely bizonyítja az adott hatalom potenciálját.¹⁰ Az utcanevék erejét éppen hétköznapiságuk adja: mivel egyértelmű, praktikus funkcióval rendelkeznek (elősegítik a tájékozódást), ezért az emberek magától értetődően használják ezeket.¹¹ Így a beszélők – akár akarattuktól függetlenül – a hivatalos utcanevék kiejtése által az aktuális hatalmi narratívát kommunikálják. Következésképpen az utcanevék „közvetítenek a politikai elitek és az átlagemberek között”.¹² A kommemoratív utcanevék különösen fontos eszköznek bizonyulnak a város szimbolikus tájképében: az utcanévben megörökített (vagy onnan eltüntetett) személy az aktuális hatalom történelem- és/vagy nemzetfelfogását közvetíti, így az utcanevék révén lehetővé válik, hogy egyfajta hatalmi narratíva épüljön be a társadalmi élet intímabb szféráiba és interakcióiba is.¹³

A köztérnevek nyújtotta láthatóság magyarázza, hogy az utcák el- és átnevezése gyakran teremt konfliktust. Amíg a köztérnevek a min-

8 NIKITSCHER Péter, *Tér, hatalom, szimbólum. Hatalmi önreprezentáció és szimbolikus térfoglalás Budapesten a városgesztéstől napjainkig = Tér-rétegek. Tanulmányok a 21. század térfordulatairól*, szerk. DÜLL Andrea – Izsák Éva, L'Harmattan, Budapest, 2014, 77–102.

9 Eric J. HOBBSAWM, *Introduction: Inventing traditions = The Invention of Tradition*, szerk. Eric HOBBSAWM – Terence RANGER, Cambridge UP, Cambridge, 2015, 1–14.

10 Pierre Bourdieu, *Social space and symbolic power*, *Sociological Theory* 7. (1989/1.), 14–25.

11 Jaroslav DAVID, *Street names: between ideology and cultural heritage*, *Acta Onomastica* 54. (2013), 1–8.

12 Maoz AZARYAHU, *Naming the past. The significance of commemorative street names = The Contested Politics of Place naming*, szerk. L. D. BERG – J. VUOLTEENAHU, Ashgate, Farnham–Burlington, 2009, 54.

13 AZARYAHU, *The Power of commemorative Street Names. Environment and Planning D, Society and Space* 14. (1996/3.), 311–330.

denkori hatalom számára a dominancia kifejezését szolgálják, addig a marginalizált vagy kisebbségi csoportoknak esélyt jelentenek a megmutatkozásra, létük kifejezésére. Éppen ezért olyan multietnikus régiókban, mint Kárpátalja, a többnyelvű utcanévtáblák vagy a kisebbségi csoport kulturális örökségére utaló emléktáblák megléte vagy hiánya a helyi többség-kisebbség hierarchiaviszonyokról is árulkodik.

A valakire, valamilyen eseményre emlékező utcanevek, emléktáblák a múlt eseményeit/személyiségeit, azokat adott narratívában ábrázolva a múlt egy szeletét kötik a helyhez, a tájképhez. Ezáltal a táj többlettartalommal, -jelentéssel gazdagodik, míg az adott esemény/személy, vagyis a múlt egy darabja a térben való megjelenés által kerül megerősítésre.¹⁴ A megemlékezés gyakorlatai (például koszorúzások) révén egyrészt könnyebben értelmezhetővé válhat az emléktábla/utcanév közvetlen üzenete. Másrészt a kapcsolódó rítusok nyújtotta egyéni tapasztalat, átélés hozzájárul, hogy az adott, felülről kommunikált narratíva az egyéni emlékezet részévé váljon. Mindezek a rítusok elősegítik, hogy a hely és a lokalitás többlettartalommal, valamint személyes élménnyel gazdagodva az egyénben alakítsa ki/erősítse a lokális identitást, a helyhez való kötődés érzését.¹⁵

Gyakran éppen ez, a mentális térképekbe, illetve egyéni helyidentitásba való beágyazottságuk vezethet konfliktushoz. Időbe telik, amíg egy-egy új utcanév rögzül a köznyelvben (gondoljunk Budapest esetén a Moszkva tér vagy Széll Kálmán tér név párhuzamos használatára), de az utcaneveket munkavégzés miatt gyakran használók körében (lásd a taxisofőrök, futárok) is ritkán népszerű egy-egy utcanévváltozás. Összefoglalásképpen elmondható, hogy a köztérnevek és a köztérben elhelyezett szobrok, emléktáblák, praktikus vagy esztétikai funkciójuk mellett, eszközökként is használhatók a terület feletti kontroll kifejezésére. Az utcák átnevezése, vagy egy-egy szobor körüli megemlékezés olyan szimbolikus eljárás, amely által a hétköznapi élet dimenzióiba és a minket körülvevő tájképbe is eljut az aktuális hatalmi narratíva és ideológia. Mindezek a folyamatok a szimbolikus térben zajlanak, amely meghatározásom szerint a szimbolikus politikai aktusok, szimbolikus térhasználatok és szimbolikus térfoglalás eljárásai nyomán keletkezik és hétköznapi, illetve politikai gyakorlatok révén formálódik, valamint visszahat mindezen politikai technikákra, egyéni, csoport általi és hatalmi térhasználatokra.

14 *Uo.*

15 Michel De CERTEAU, *The practice of everyday life*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 2011, 292.

Beregszászról dióhéjban

Beregszász 1919-ig és 1938–1944 között a történeti Bereg vármegye székhelye volt. Az első világháborút követően Csehszlovákia része lett, annak keleti periferiája. Az első bécsi döntés nyomán néhány évig újra magyar fennhatóság alá került, majd a második világháború után az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részeként immár a Szovjetunió nyugati határszélén találta magát. A független Ukrajna megalakulását követően, 1991 óta az ország nyugati peremén fekvő város, Kárpátalja egyetlen magyar többségű járási székhelye.¹⁶

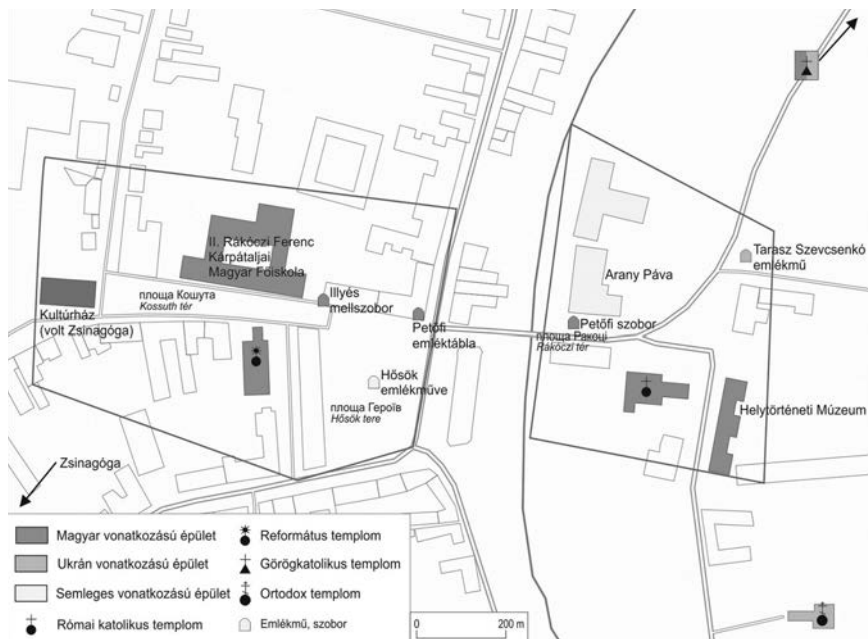
A beregi Tiszaháton, a Vérke-patak partján és az Északkeleti-Kárpátok vulkanikus hegyláncainak lábánál fekvő Beregszász a középkorban szabad királyi városi ranggal is büszkélkedett. A 16. században a tiszaháti reformáció egyik bölcsője volt, amely a mai napig a város kulturális identitásának egyik építőeleme. A másik egyértelműen a Rákóczi-szabadságharc, amely a beregi Tiszahátról indult ki. A város fejlődése több tényező közrejátszása következtében hosszú évszázadokon át stagnált. A harci események, járványok és tűzvészek tizedelte népességszám az Osztrák–Magyar Monarchia idején növekedésnek indult. Az 1910-es népszámlálás alapján lakosságának 96%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát, de fontos megjegyezni, hogy Beregszászban is nagyon jelentős, a lakosság legalább 30%-át kitevő, jórészt magyar ajkú zsidó népesség élt.¹⁷ A két világháború közötti csehszlovák és az 1945 utáni szovjet periódusban a város népessége tovább nőtt, de a magyar ajkú lakosság aránya lecsökkent. A legutolsó ukrain népszámlálás (2001) idején 26 000 fő tette ki Beregszász lakosságát, amelynek körülbelül felét adták a magyarok (12 779 fő). A SUMMA 2017 kutatás 9410 főre becsülte Beregszász magyar népességét.¹⁸

A város központját a mai Kossuth tér – Hősök tere – Rákóczi tér alkotta tengely képezi (2. ábra). Ezen terek magyar vonatkozású neve és az itt elhelyezett, a magyar történelemhez és kultúrához kapcsolható emlékhelyek sokasága mellett az épített környezet is jórészt a város magyar közösségét és múltját hívja életre. A dualizmus idején készült el

16 MOLNÁR József – MOLNÁR D. István, *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség – Poliprint, Beregszász, 2005.

17 DUPKA György – ZUBÁNIC László, *A zsidóság múltja és jelene Kárpátalján (Emlékezés a holokauszt áldozataira)*, Együtt 14. (2012/3.), 52–64.

18 TÁTRAI Patrik – MOLNÁR József – KOVÁLY Katalin – ERÖSS Ágnes, *A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népességüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján*, Kisebbségi Szemle 2018/3., 7–31.

2. ábra: Beregszász fontosabb szimbolikus terei, emlékművei, épületei.
Saját szerkesztés. Kartográfia: Szabó Renáta

a Kossuth teret a mai napig uraló két épület: a törvényszék monumentális historizáló tömbje (ma a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) és a főteret lezáró nagyzsinagóga (ma kultúrház). Ezenkívül e tengely mentén található a református és római katolikus templom, amelyet szintén a magyar közösség látogat.

A köztérnevek változása Beregszászon

A számos hatalom-, nyelv- és ideológiaváltást nyomon követhetjük a különböző korszakokból utcanevüket közlő térképek névanyagának elemzésével. A régi térképek tanúsítják, hogy évszázadokig Beregszász utcanevői is motiválatlan, semleges nevek voltak (például Piac tér). A dualizmus idején a mesterséges névadás széles körű elterjedése zajlott a helyi közigazgatás és közterületnevek esetén, amely már nem törekedett a helyben használt nevek átvételére; a magyar többségű

városokban a magyar személynevek terjedése volt a meghatározó folyamat.¹⁹ Ekkoriban Beregszász harminc utcájából mindössze három (Széna tér, Révész utca, Macsolai út) volt semleges értelmű. Az összes többi utcanév mind a magyarsághoz köthető és erős szimbolikus jelentést tartalmazó személynév volt. Az utcák jelentős része (22) a magyar történelem jól ismert személyiségeiről kapta nevét: a honfoglalás (Árpád, Lehel), a török és Habsburg-háborúk hősei (Zrínyi, Bethlen, Rákóczi, Esze Tamás). Mások a reformkor politikusait örökítették meg (Kossuth, Széchenyi, Deák stb.). Emellett költőkről (Tinódi, Petőfi), Baross Gábor közlekedési miniszterről és Werbőczyről is neveztek el közteret. A kizárólag magyar történelmi személynevek megjelenése a köztérben egyrészt visszatükrözi a századfordulón megszilárduló modern magyar nemzet kanonizált hőseinek listáját, másrészt jól példázza a dualizmus kori nemzetépítési törekvések vehemenciáját és annak kizárólagos magyar voltát.

A két világháború közti csehszlovák periódus kapcsán fontos kiemelni, hogy ebben a korszakban mind a korábbi, mind a későbbi időszakokhoz képest széles nyelvhasználati jogokkal rendelkeztek a nemzeti kisebbségek. Ezt példázza, hogy ekkoriban háromnyelvűek voltak az utcanévtáblák.²⁰ Beregszászon ez cseh–magyar–ukrán nyelvet jelentett. Sajnos sem a csehszlovák, sem a szovjet periódusból nem sikerült utcanéveket feltűntető térképet találni.²¹ A rendszerváltás idején létező 137 utcanév közel háromnegyede etnikailag semlegesnek tekinthető, 31%-uk az ukrán–orosz etnikumhoz kapcsolódik, és csupán 6%-a magyar az utcanéveknek, de ebből a nyolc névből négy a kommunista mozgalomban szerzett érdemeiért kaphatta a megtiszteltetést, míg Petőfi, Esze és Tompa személye a proletárforradalmár „előképeként” beilleszthető volt a kommunista ideológiai kánonba.²² Az utcák városon belüli elhelyezkedése kapcsán megállapítható, hogy a főutak és a városközpont nevei vagy orosz/ukrán vagy ideológiai motivációjúak voltak. A néhány

19 BARTOS-ELEKES Zsombor, *A hatalom névrajza – a névrajz hatalma*, Földrajzi Közlemények 140. (2016/2.), 124–134.

20 CSERNICKÓ István, *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*, Gondolat, Budapest, 2013.

21 Utóbbi időszak köztérneveinek rekonstruálását Zubánics László helytörténeti munkája alapján végeztem el. Zubánics a *Beregszászi kalauz*ban egy 61 tételes utcanévjegyzéket közöl. ZUBÁNIC László, *Beregszászi kalauz*, Beregszászi Járási Nyomda, Beregszász, 2001², 37–38.

22 Ennek ellenére azért kaptak mégis magyar minősítést, mert ők valóban csak helyi szinten voltak ismertek, nem részesei a szovjet hőskultusznak. Közülük egy, Illés Béla emlékét pedig ma is utca őrzi Beregszászon.

magyar név kevés láthatóságot biztosított, inkább kisebb utcákban, kevésbé jelentős köztereken jelent meg.

A magyar utcanevek ilyen mértékű visszaszorulása elsősorban az ideológiai és az etnikailag semleges nevek előnyére történt, azaz itt nem az etnikai dimenzió dominál a szimbolikus térfoglalásban. Csernicskó István megjegyzi, hogy a szovjet hatalomátvétel nem csupán maguknak a köztérneveknek a megváltozásában öltött testet: Munkács esetében ugyanis kimutatta, hogy már 1945. március 20-án megjelent egy, a város utcaneveit oroszosító határozat, amelynek értelmében minden felirat ukránul és oroszul került kifüggesztésre.²³ Az ideológia szintjén a nemzetiségek közti testvériséget hirdető szovjet politika valójában privilegizálta az orosz kultúrát és nyelvet. Ez magyarázza, hogy a szovjet időszakban a magyarul lakta települések orosz neve volt hivatalos, tehát Beregszász helyett Beregovo szerepelt a magyar nyelvű újságokban is. Elmondható tehát, hogy a második világháborút követően a magyar többségű Beregszászban javarészt az ideológiai névadás, kisebb részt pedig az oroszosítási törekvések miatt a magyar elnevezések száma és láthatósága igen korlátozott volt a köztérben, miközben a korszakban végig megmaradt Beregszász magyar többségű városnak.

*Petőfi Sándor emlékműveinek avatása
a rendszerváltó Beregszászon*

A Szovjetunió mélyülő válságát Gorbacsov a demokratikus önrendelkezési jogok szélesítésével próbálta fékezni. A glasznoszt, vagyis a nyilvánosság kiszélesítése nyomán gombamód szaporodó tömegmozgalmak igen hamar utat nyitottak a nemzeti-nyelvi-etnikai dimenzió mentén szerveződő elszakadási törekvéseknek. Mindez Kárpátalján is éreztette hatását, ahol 1988 második felében a nyelvkérdés, az ökológiai problémák, illetve az állam és egyház viszonya jelentették a fő politikai témákat, míg „a beszédmódot a történelmi-politikai és a nyelvi-etnopolitikai keret határozta meg”.²⁴ 1989. február 26-án megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), amely előzmény híján kulturális és politikai értelemben is ellátta a magyarság érdek-

23 CSERNICSKÓ, I. m.

24 ROMAN OFICINSZKIJ, *Az első nem kommunista társadalmi egyesületek 1989–1991 = Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*, szerk. FEDINEC Csilla – VEHES Mikola, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010, 347.

védelmét.²⁵ A Szovjetunió és Ukrajna belső folyamatai mellett Kárpátalja és így Beregszász rendszerváltó eseményeire Magyarország közvetett és közvetlen módon is jelentős hatást gyakorolt. A Magyarországon már 1989-ben lezajlott politikai rendszerváltás, az alkotmányban is rögzített ún. felelősségklauzula értelmében – a legmagasabb állami szintű nemzeti érdekképviselő mellett – a sokrétű kulturális-oktatási kapcsolatok vertikumának újjáéledését, illetve anyagi erőforrások biztosítását jelentette már 1989 végétől.²⁶

Ebben a sokdimenziós politikai erőterben zajlottak és értelmezendők Beregszász rendszerváltó eseményei, amelyekben kiemelt szerep jutott a köztérben elhelyezett emléktábláknak és szobroknak. A Vörös Zászló²⁷ 1987. december 3-i lapszáma a város kiemelkedő kulturális eseményeként tudósít Petőfi Sándor emléktáblájának avatásáról. Az orosz–magyar kétnyelvű emléktábla a város központjában, a Kossuth tér és a Hősök tere képzeletbeli metszéspontjában, az egykori Oroszlán fogadó épületén kapott helyet, ahol – az emléktábla szövege szerint – 1842. július 12-én Petőfi Sándor egy éjszakát megszállt (3. ábra).

A lap hosszú riportban számol be az avatóünnepségről, amelyen a városi végrehajtó bizottság elnöke, írók, a levéltár igazgatója és a dombozmű alkotója mellett iskolások vettek részt. Az elhangzott beszédek Petőfit mint munkás-forradalmi hőst éltették, nemzetiségére nem történik utalás. Az emléktábla avatására úgy tekintenek, mint ami „a lenini nemzetiségi politika vidékünkön való megnyilvánulását tanúsítja”. Ezt erősíti az is, hogy az ünnepségen – bár minden felszólaló magyar – a szavatok magyar, orosz és ukrán nyelven hangzottak el. A híradás végén idézik Páldi András táviratát, amelyben Magyarország akkori kijevei főkonzulja reményét fejezi ki, hogy „a magyar hagyományörzés-

25 FEDINEC Csilla, *A kárpátaljai magyar kisebbség helyzetének változásai Ukrajnában = Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, szerk. BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008, 346–353.

26 BÁRDI Nándor, *A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938 = A közös haza konfliktusai. A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*, szerk. UJVÁRY Gábor, Kodolányi János Főiskola, Budapest–Székesfehérvár, 2014, 61–138; KÁNTOR Zoltán, *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*, Osiris, Budapest, 2014; MYRA A. WATERBURY, *Between State and Nation. Diaspora Politics and Kin-state Nationalism in Hungary*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.

27 A Vörös Zászló 1945. december 2-tól látott napvilágot mint az Ukránai KB Berehovái kerületi Bizottságnak és a Népképviselők Kárpátontúli Területi Berehovái járási tanácsának lapja. Ukrán és magyar nyelven egy héten háromszor jelent meg, kedden, csütörtökön és szombaton. Az alábbi idézetek az említett december 3-i lapszámból származnak.

3. ábra: Petőfi-emléktábla Beregszászon. Saját fotó, 2007

ben, a Magyarország, Oroszország és Ukrajna népei közötti kulturális kapcsolatok fejlesztésében a berehováai kerület a jövőben is fontos szerepet fog betölteni”. A távirat szövege tehát egyrészt hangsúlyozza, hogy az emléktábla a magyar kultúra szempontjából jelentős, másrészt kifejezi az anyaország támogatását, ezzel nem csupán etnikai, de mintegy nemzeti tartalmat is kölcsönöz az eseménynek. Akkor is így van ez, ha mindezt még beágyazza az internacionalista barátság keretébe. Ennek az emléktáblának a jelentősége abban áll, hogy emlékezteti a helyi magyarság számára: a következő évek eseményei tanúsítják, hogy a Petőfi-emléktáblánál összegyűlhetnek, koszorúzhattak, vagyis a teret szimbolikusan, immár jó indokkal időlegesen elfoglalhatták a magyar közösség tagjai.

Az 1989–1991 közti években jóformán egymást érték a köztérben zajló megmozdulások, ünnepek, emléktábla- és szoborállítások, amelyeket a Vörös Zászló tanúsága szerint túlnyomórészt a magyar közösség emel és rendez. Egy helyi adatközlő így emlékezett ezekre az időkre: „(...) a szimbolikus teret a magyarok nagyon gyorsan kitöltötték Beregszászban. (...) Az összes olyan épület, ami mondjuk állt már 1944 előtt, az gyakorlatilag kapott valamilyen emléktáblát. Erre járt Móricz Zsigmond, itt volt Petőfi Sándor, itt nem járt Ady Endre. Szóval bármit.”

4. ábra: A Petőfi-szobor avatása az Arany Páva előtt 1991. március 15-én.
Forrás: Beregi Hírlap, 1991. március 19. (saját fotó)

Ebbe a sorba illeszkedik Petőfi Sándor szobrának avatása 1991. március 15-én, amely egy talapzaton kapott helyet, a római katolikus templommal szemközt, az Arany Páva szecessziós épülete előtt (4. ábra).

Az építési költségek fedezésére gyűjtést szerveztek, a szobrászművész honoráriumát a Soros Alapítvány állta. A szobor minden szempontból a város magyar közösségének ügye és az anyanemzethez való tartozás egyfajta megjelenítése is volt egyben. A szobor avatásának ünnepélyes hangulatát így eleveníti fel Bundovics Judit: „Micsoda fennkölt, a meghatottságtól elszorult torokkal átélt pillanatok. Az együvé tartozás, az idekötődés magasztos, semmi mással nem pótolható érzése [...] amikor beregszásziak ezrei mondták gondolatban: Ő a mienk, s mi is magyarok vagyunk, akár csak a költő, aki itt, ebben a városban járt.”²⁸ Petőfi alakja beregszászi kontextusban a magyarsághoz tartozás határon átívelő szimbóluma, amely a szobor formájában ölt testet. Az alkotás annak a Petőfinek állít emléket, aki fizikai valójában mindössze egy éjszakára fordult meg a városban, viszont alakja megidéri azt a kort is, amikor Beregszász még Magyarország része volt. Az anyanemzethez, anyanyelvhez és a magyar kultúrához való tartozást erősíti, hogy a szobor magyarországi támogatással valósult meg, avatásán, illetve a hozzá kapcsolódó ünnepeken használatba vették, koszorúzás, szavaltatok, tehát szimbolikus rítusok kapcsolódnak hozzá. Mindez nyomatékosítja a helyi magyarság térfoglalását az adott földrajzi térben, a helyet magyar etnikai tartalommal és jelentőséggel ruházza fel.

28 BUNDINOVICS Judit, *Város a Vérke partján = Beregi életképek*, szerk. MANKÓ Mária, Besenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 1991, 146.

Összegzés

Beregszász köztérneveinek modern kori változásait röviden áttekintve láthattuk, hogy az utcanevek épp olyan gyakran változtak, mint a rezsimek a Vérke-parti városban. A város 2010-es térképének névanyagát az utcaneveket etnikai kötődésük szerint vizsgálva azt találjuk, hogy azok 42%-a etnikailag semleges, 24%-a az ukrán (szláv), 34%-a a magyar kultúrkörhöz köthető. Ezek azonban a városközpontban sűrűsödnek, vagyis a tájkép olvasására fogékony járókelőben a város az aktuális etnikai arányoknál „magyarabb” benyomást kelthet. Ezt erősítik a kétnyelvű utcanévtáblák mellett a középületeken, iskolákon is elhelyezett kétnyelvű feliratok. A magyarság, bár napjainkban a legoptimistább becslések szerint is csupán a lakosok felét adja, a városközpont szimbolikus terében gazdagon reprezentált.

A magyarság láthatóságának kulcsát a rendszerváltás körüli eseményekben kereshetjük. A Szovjetunió felbomlása és a kelet-európai szocialista rezsimek összeomlása idején, a demokratikus átmenet folyamatában a korábban háttérbe szorított nacionalista, nemzeti tartalmak erősödtek fel.²⁹ Beregszász rendszerváltó folyamatai is a nemzeti és nemzetközi eseményekbe beágyazottan, azokra reflektálva mentek végbe. A köztérátnevezések és szoborállítások ügye kezdetben a demokratikus szabadságjogok folyamatos kiszélesítésének nemcsak témájaként, hanem gyakorlóterepeként is szolgált. Ekképpen például Petőfi emléktáblájának avatása mint a demokratikus érdekérvényesítés eszköze jelent meg. Más posztszovjet példákkal összevetve Beregszász egyik különlegessége, hogy mindezen reformfolyamatok mozgatója helyben nem az államalkotó ukrán közösség, hanem a helyi lakosság többségét alkotó, de egyébként kisebbségi pozícióban lévő magyarság.

A Beregszász nyilvános terében való láthatóságért, a köztér szimbolikus birtokbavételéért folyó meg-megújuló küzdelmek bemutatásával a tanulmány célja az volt, hogy a földrajz sajátos vizsgálati szempontjára, a térbeliség szerepére irányítsuk a figyelmet ebben a multidiszciplináris kutatási mezőben.

29 Rogers BRUBAKER, *Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az Új Európában = Uő., Nacionalizmus új keretek között*, L'Harmattan–Atelier, Budapest, 2006, 61–81.